

Кисельов І. О.,

кандидат юридичних наук, викладач

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ВЧИНЕННЯ ЗГВАЛТУВАНЬ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті досліджують особливості вчинення згвалтувань у сучасних умовах. Розкриваються основні конструктивні ознаки вчинення згвалтування, що мають значення в кримінологічному контексті. Акцентується увага на найбільш суттєвих змінах, що відбуваються в «тактиці» гвалтівників упродовж останніх 5 років. Вказуються конкретні дані, що мають важливе значення для запобігання вчиненню згвалтувань, віктимологічної профілактики.

Ключові слова: згвалтування, детермінанти, злочини проти статевої свободи та недоторканності, особа гвалтівника, жертва згвалтування.

Постановка проблеми. Останні роки ознаменувались для України складною соціально-політичною й економічною обстановкою. Різкий спад економіки та значне падіння курсу національної валюти в сукупності з іншими факторами призвели до помітних змін у структурі й динаміці злочинності. Не минули ці зміни також злочинності у сфері статевої свободи та недоторканності. Водночас упродовж декількох останніх років злочинність у сфері статевої свободи й недоторканності активно не досліджувалась, не вивчалась також поведінка злочинців і жертв таких злочинів, не приділялась належна увага розгляду факторів, що сприяють вчиненню статевих злочинів. Особливо це стосується одного з найбільш поширених видів статевих злочинів – згвалтування.

Стан наукової розробленості проблеми. Дослідженню проблематики статевих злочинів присвячено праці таких учених, як Ю.М. Антонян, Б.А. Бліндер, А.П. Дьяченко, А.А. Жижиленко, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.М. Ігнатів, О.Г. Кальман, І.І. Лановенко, В.С. Мінська, С.В. Познишев, О.М. Яковлев та інші. Крім того, різноманітні кримінально-правові й кримінологічні аспекти злочинів проти статевої свободи та недоторканності в Україні більш детально розглянуто в дисертаціях таких авторів, як О.В. Губанова, А.О. Джужа, Л.Г. Козлюк, М.М. Корчовий, С.С. Косенко, М.О. Ларченко, Т.Д. Лисько, А.С. Лукаш, Д.П. Москаль, О.В. Синєокий, О.Б. Шигонін та інші.

Водночас результати, отримані в дослідженнях названих науковців, стосуються переважно 2007–2009 рр., а тому в сучасних умовах потребують актуалізації. Важливо враховувати, що впродовж останніх 3–5 років суттєво змінились основні показники злочинності, значно трансформувалась її структура. Відповідні зміни відбуваються нині й у сфері злочинів проти статевої свободи та недоторканності. При цьому реальне, ефективне запобігання таких злочинів можливе винятково на основі актуальних даних.

Метою статті є розкриття найбільш важливих та актуальних даних, які стосуються особливостей вчинення згвалтувань, поведінки злочинців і жертв злочинів та обстановки вчинення таких злочинів, отриманих у ході досліджень матеріалів справ і вироків судів щодо згвалтувань (ст. 152 Кримінального кодексу України) за 2010–2015 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідно зазначити насамперед, що впродовж останніх 5 років у структурі згвалтувань домінують прості склади, без обтяжуючих обставин. За нашими даними, 69% усіх згвалтувань, вчинених в Україні, кваліфікуються за ч. 1 ст. 152 Кримінального кодексу України (далі – КК України). На нашу думку, цей показник, з одного боку, виглядає досить оптимістично, адже це означає, що більшість таких діянь не несуть у собі значної потенційної шкоди для здоров'я й життя потерпілих (такі діяння явно менш небезпечні, ніж інші кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади цього злочину), а з іншого – певною мірою вказує на наявність проблем у сфері кримінально-правової оцінки дій особи в контексті статевих зносин. Інакше кажучи, оскільки багато жертв поводять себе легковажно (31%) або відкрито провокують вчинення щодо себе протиправних дій сексуального характеру (7%), такі дані можуть бути двояко розглянуті в аспекті складності встановлення факту «добровільності» чи «примусовості» статевих зносин, особливо без заподіяння тілесних ушкоджень жертві.

Значно менше серед проаналізованих фактів згвалтувань за ч. ч. 2, 3 та 4 ст. 152 КК України. До 14% згвалтувань кваліфікується за ч. 2 ст. 152 КК України, 13% – за ч. 3 ст. 152 КК України, лише 5% – особливо кваліфіковані згвалтування, що кваліфікуються за ч. 4 ст. 152 КК України. Такі дані безумовно можна вважати позитивними, вони свідчать про те, що в структурі згвалтувань упродовж останніх 5 років простежується тенденція щодо зменшення суспільної небезпечності окремого діяння.

Водночас значна частина згвалтувань упродовж останніх 5 років вчинюється в сукупності з іншими злочинами – до 36% (за нашими даними). Більше того, за вказаний проміжок часу 13% згвалтувань поєднувались (об'єднувались у часі та вчинялись щодо одного й того ж потерпілого) з вчиненням злочинів проти власності. Аналіз даних за 2010–2015 рр. показує, що в разі вчинення згвалтування в сукупності з іншими злочинами перше місце серед можливих варіантів посідає крадіжка, після цього без суттєвого відриву йдуть грабїж і розбій. Приблизно в 10% таких випадків вилучення майна (після факту згвалтування) супроводжується насильством або погрозою його застосування. Найбільш типовим «сценарієм» вчинення згвалтування в сукупності з іншими злочинами проти власності упродовж останнього часу є вчинення статевих актів із застосуванням насильства або погрози його застосування, і невдовзі після його закінчення – відкрите заволодіння майном потерпілої особи (найчастіше це мобільний телефон, гаманець чи гроші). Значного поширення останнім часом набуває «практика» вчинення згвалтувань із проникненням у житло (переважно в сільській місцевості). З вивчених нами випадків приблизно 10% згвалтувань пов'язані з незаконним вторгненням у житло потерпілого, що найчастіше знаходить відповідне підтвердження у формулі кваліфікації у вигляді сукупності злочинів – ст. ст. 152 та 162 КК України (порушення недоторканності житла). На практиці

непоодинокими є випадки вторгнення злочинців у приватне житло (переважно домоволодіння в невеликих містах і селах, одноповерхові незахищені спеціальними засобами будівлі) майбутніх потерпілих із метою задоволення статевої пристрасті природним способом. Серед вивчених нами випадків існує досить незначна частка випадків вчинення зґвалтувань у сукупності з іншими злочинами (приблизно по 1% для злочинів проти життя, злочинів проти громадського порядку, злочинів у сфері обігу наркотичних засобів і психотропних речовин тощо).

У 25% випадків вчинення зґвалтування в діях винної особи простежується наявність рецидиву злочинів. На нашу думку, такий показник (фактично кожне четверте зґвалтування – рецидив) є досить високим. Аналіз структури рецидиву показує, що зі злочинів, які його утворили, перше місце посідають злочини проти власності, причому ненасильницького характеру (крадіжки) – 36% випадків, далі злочини проти здоров'я особи (різні види тілесних ушкоджень) – 13% випадків. У 13% випадків наявний рецидив злочинів, пов'язаний із попереднім засудженням винної особи за злочини проти статевої свободи й недоторканності. Щодо інших видів злочинів можна говорити, що в 5% випадків рецидив пов'язується з попередньою судимістю за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, у 4% – за злочини проти громадського порядку, у 3% – за злочини проти громадської безпеки. Частка інших злочинів, що утворюють рецидив зі зґвалтуванням як новим злочином, не перевищує 1%. На жаль, такий досить високий показник рецидиву є досить «стабільним», про що свідчать дослідження минулих років, проведені в цьому напрямі. Так, за даними, отриманими М.О. Ларченко (2009 р.), яка вивчала осіб, винних у вчиненні статевих злочинів, майже 29% осіб на момент розгляду справи мали незняту й непогашену судимість (до речі, більшість саме за злочини проти власності) [4, с. 11–12]. Приблизно такі ж показники вказує С.С. Косенко (2004 р.): 30,5% винних раніше були засуджені [3, с. 9].

Приблизно 91% усіх зґвалтувань, що вчинюються упродовж останніх 5 років, скоюються одноособово, без допомоги та участі сторонніх осіб. Інакше кажучи, у 91% випадків злочинець діє з власних переконань, самостійно реалізуючи злочинний намір щодо потерпілої особи. До 9% випадків зґвалтувань, за нашими даними, вчинюються групою осіб, переважно (приблизно 93%) без попередньої змови. Приблизно 7% зґвалтувань із загальної кількості вчинюються в групі з двох осіб, і лише в 2% випадків – у групі з трьох і більше осіб. Отримані в ході дослідження дані дають підстави зробити висновок, що в сучасних умовах зґвалтування навряд чи можна охарактеризувати як груповий злочин. Зауважимо, що отримані дані значно розходяться з аналогічними даними попередніх років. Так, А.С. Лукаш (2007 р.) стверджує, що майже 44% посягань вчинено одноособово, тоді як у співучасті – 56% [5, с. 9]. Такі дані, на нашу думку, свідчать про суттєві зміни в «підході» гвалтівників до вчинення посягання, а також вказують на суттєві зміни в цій сфері впродовж останніх 10 років.

Вивчення окремих епізодів зґвалтувань за останні 5 років показало, що в 78% злочинів їх було скоєно шляхом вчинення одноепізодного акту статевих зносин (тобто злочин вчинено винним щодо потерпілого одноразово), у 16% випадків були наявні два епізоди, у 6% – три чи більше епізодів. У 16% випадків із вивчених нами справ зґвалтування було поєднане з насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 КК України). На нашу думку, це досить високий показник, що явно негативно характеризує наявні в цій

сфері тенденції. За період 2010–2015 рр. у Єдиному державному реєстрі судових рішень доступні до перегляду 193 вироки за ст. 152 КК України, тоді як за ст. 153 КК України (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом) доступно 169 документів для перегляду. На нашу думку, нині не простежується наявність значного розриву між цими видами злочинів, хоча раніше він був більш помітним. Отримана інформація дає підстави стверджувати, що на сучасному етапі збільшується кількість зґвалтувань, які поєднуються (щодо одного й того ж потерпілого) з насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом. Водночас порівняно з наведеними вище даними два й більше епізоди зґвалтування були наявні лише у 8% випадків. Очевидно, це свідчить про наявність певних «змішень» сексуальних потреб злочинців (зміни цих потреб, їх «переосмислення» тощо).

Велике занепокоєння викликає той факт, що до 83% усіх зґвалтувань вчинюються особами, які на момент вчинення злочину перебували в стані алкогольного сп'яніння. Очевидно, що саме у сфері задоволення сексуальних потреб вживання алкогольних напоїв, як ніщо інше, послаблює самоконтроль особи, може штовхнути її на вчинення відповідного діяння всупереч волі потерпілого. Водночас не менше ніж у 26% випадків майбутня жертва активно вживала алкогольні напої разом із винною особою. Необхідно констатувати, що кількість фактів вчинення відповідних посягань у стані сп'яніння збільшується, адже дослідження попередніх років свідчать про нижчий рівень зґвалтувань, вчинюваних у стані сп'яніння, – 47% [1, с. 7]. Цікавими є дані, отримані в дослідженні М.М. Корчового (2000 р.): майже 74,6% посягань у цій сфері, що вчинюються неповнолітніми (автором досліджувалися саме зґвалтування, вчинювані неповнолітніми), відбуваються в стані алкогольного сп'яніння [2, с. 11–12]. Очевидно, що нині цей показник суттєво збільшується, і в майбутньому не очікується тенденцій до його зниження.

Важливим фактором, що розкриває сучасні особливості вчинення зґвалтувань, на нашу думку, є місце вчинення злочину. Незважаючи на те, що з кримінально-правової точки зору місце вчинення злочину не має значення для кваліфікації зґвалтування, з кримінологічної точки зору саме місце вчинення певного злочину може розкрити окремі закономірності, вказати на наявність певних тенденцій. За результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що більшість зґвалтувань вчинюються в приміщеннях (до 61%). Серед усіх вивчених нами випадків зґвалтувань 35% було вчинено в приватних будинках (домоволодіннях), 19% – у квартирах у багатоповерхових будинках, 5% – у господарських чи інших технічних приміщеннях, до 2% – у під'їздах житлових будинків. Приблизно 35% зґвалтувань упродовж останніх 5 років вчинюються на вулиці (переважно влітку й восени, рідше навесні та взимку), 5% зґвалтувань – в автотранспортних засобах, лише 2% – поряд або безпосередньо в громадському місці (маються на увазі кафе, ресторани, дискотеки, нічні клуби, концерти тощо).

Певною мірою сучасні зґвалтування в кримінологічному сенсі характеризує те, що в багатьох випадках жертва сама полегшила вчинення посягання щодо себе. З усіх вивчених нами в межах дослідження випадків 33% посягань було вчинено у відлюдних місцях, де злочинець, користуючись неможливістю отримання допомоги жертвою, вчинював відповідні дії. У 32% випадків майбутня жертва перебувала в розважальних закладах і компаніях, діяльність яких певною мірою передбачала потенційно високий рівень стати жертвою статевого злочину. Майже

кожен четвертий випадок зґвалтування (за нашими даними – 26%) характеризується спільним вживанням злочинцем і жертвою алкогольних напоїв, причому таке вживання було явно добровільним. Зрештою, майже 12% зґвалтувань нині вчинюються щодо осіб, які добровільно, виявивши явну необачність, відвідували певне місце (квартиру, будинок, інші місця) за прямим запрошенням злочинця. Аналіз отриманих у цьому аспекті даних показує, що серед розглядуваних нами випадків непоодинокими є ситуації, коли молоді дівчата за запрошенням двох чи навіть більше хлопців відвідують квартири вночі або будинки (дачі, приватний сектор) і вживають із ними спиртні напої. Зрозуміло, що в такій обстановці значно підвищується ймовірність вчинення посягання, незважаючи на наявність попереднього знайомства жертви та злочинця (або злочинців).

Водночас сьогодні досить велика кількість зґвалтувань вчинюється щодо осіб, яких з огляду на обставини справи жодним чином не можна назвати необачними, а їх дії – розцінити як провокуючі чи легковажні. Приблизно в 37% випадків жертва зґвалтування перебувала за місцем проживання, протиправні дії щодо неї були вчинені прямо в її володінні. Водночас такий високий відсоток цих злочинів пояснюється не тим, що гвалтівники «вламуються» до оселі потерпілих, а тим, що самі потерпілі дуже часто неправильно оцінюють поведінку й наміри осіб, які їм певною мірою знайомі, добровільно допускають до житла потенційних злочинців. Проведене нами дослідження показує, що приблизно в 39% випадків злочинець і жертва взагалі не знайомі між собою, тоді як у 61% випадків жертва так чи інакше знала злочинця. При цьому в 33% випадків злочинець і жертва бачились до моменту вчинення злочину декілька разів, у 21% випадків вони знайомі між собою, а в 7% – добре знайомі між собою, не виключаючи навіть родинні стосунки.

Час вчинення таких злочинів завжди привертав увагу дослідників, з огляду на отримані результати, як правило, розроблялися певні рекомендації, найтипівішою з яких була та, за якою не рекомендувалося відвідувати певні заклади або перебувати не вдома в «пізній час». Вважаємо, що такі рекомендації певною мірою зберегли актуальність. Так, з усіх проаналізованих нами випадків найбільша кількість зґвалтувань вчиняється з 18 до 24 години (38%), а також із 24 до 6 години (35%). Значно менше зґвалтувань (25%) вчинюються з 13 до 18 години, а з 6 до 12 години такі діяння майже не вчинюються (4%). Необхідно враховувати, що дані про час вчинення цього типу злочинів є певною мірою умовними, що пов'язується з низкою факторів. Зокрема, вивчення матеріалів справ показує, що злочинці часто заздалегідь планують вчинення статевого акту із жертвою, створюють певні умови, ситуацію, обставини, діють упродовж певного часу певним чином (тому досить складно коректно оцінити час вчинення злочину; безумовно сам факт зґвалтування відбувається в певний час, однак злочинна діяльність розтягується в часі); також наявні непоодинокі (за нашими даними – приблизно 16% випадків) вчинення багатоепізодних злочинів щодо однієї й тієї ж потерпілої особи (у таких випадках перший епізод відбувається в один часовий проміжок, а другий чи наступні – в інший).

Однак отримані в результаті дослідження дані дають змогу припустити, що на сьогодні перебування в певному місці у відповідний час явно не є визначальним фактором вчинення зґвалтування. Водночас вважаємо, що між вчиненням більшості зґвалтувань у кінці другої половини дня та вживанням спиртних напоїв простежується кореляційна залежність (так, 38% зґвалтувань вчинюються з 18 до 24 години; до 83% усіх зґвалтувань вчи-

нюються особами, які на момент вчинення злочину перебували в стані алкогольного сп'яніння; абсолютна більшість осіб, винних у вчиненні відповідних злочинів, починають вживати алкогольні напої з 14–15 години та продовжують до пізнього вечора, тому вже за дві-три години після початку вживання перебувають у стані досить сильного алкогольного сп'яніння).

Наостанок вважаємо за доцільне звернути увагу на характер насильства, що застосовується в складі зґвалтування. Вивчення матеріалів справ за останні 5 років показує, що в 47% винні особи застосовують під час вчинення зґвалтування погрози, серед яких провідне місце посідає погроза вбивством і заподіянням серйозних (тяжких) тілесних ушкоджень. У 42% випадків винним застосовувалось обмеження рухів жертви. Водночас найбільш поширеним видом насильства залишається заподіяння тілесних ушкоджень, яким саме долається психологічний і фізичний опір жертви. У 67% випадків вчинення зґвалтування потерпілі зазнали тілесних ушкоджень. Схожі дані містяться в дослідженні Д.П. Москаля (2009 р.), який вказував, що майже в 64% випадків застосовувалось фізичне насильство [6, с. 12]. З усіх вивчених нами випадків 43% характеризуються заподіянням жертві легких тілесних ушкоджень, 20% – заподіянням подряпин, синців, саден тощо. Приблизно в 2% випадків заподіюються середньої тяжкості та тяжкі тілесні ушкодження. До 10% зґвалтувань вчинюються за допомогою погрози насильством, що поєднується з демонстрацією зброї (переважно ножа) і переконанням пустити її в хід. Майже в 16% випадків злочинці користувались безпорадним станом потерпілої особи.

Отримані нами дані свідчать про певні зміни в «стратегії» гвалтівників, адже дослідження попередніх років, зокрема О.В. Губанової (2008 р.), вказують на те, що винятково погрози застосовувались у 18% випадків, а безпорадним станом користувались лише в 2% випадків [1, с. 7]. За твердженням Д.П. Москаля, погрози були наявні в 26,5% випадків, а використання безпорадного стану потерпілої особи – у 9,5% випадків [6, с. 12–13]. Отже, констатуємо майже незмінну частку посягань із заподіянням тілесних ушкоджень, вкажемо, що кількість посягань із використанням безпорадного стану й погрози в наш час суттєво змінилася.

Висновки. Таким чином, у сучасних умовах наявні певні особливості вчинення злочинів проти статевої свободи та недоторканності, зокрема зґвалтувань, що проявляються в таких моментах:

- абсолютна більшість посягань (за ст. 152 КК України) вчинюються в стані алкогольного сп'яніння;
- значна частина посягань вчинюються в сукупності з іншими злочинами, переважно проти власності;
- значна частина посягань вчинюються особами, які мали судимість на момент їх вчинення;
- абсолютна більшість посягань вчинюються одноособово, без допомоги та участі сторонніх осіб;
- значна частина посягань вчинюються з 18 до 24 години;
- значна частина посягань супроводжуються заподіянням потерпілій особі легких тілесних ушкоджень;
- зростає кількість випадків використання безпорадного стану потерпілої особи для вчинення посягання.

На нашу думку, виявлені особливості вчинення більшості зґвалтувань є результатом дії низки факторів, до основних із яких можна віднести такі:

- 1) занепад системи виховання молоді в Україні («прорахунки» минулих десятиліть, у тому числі у сфері «сексуального» виховання, яскраво проявляються сьогодні);

2) значне поширення порнографічних творів, творів, що пропагують культ насильства й жорстокості серед підлітків;

3) неналежне реагування правоохоронних органів на факти звернень громадян щодо вчинення щодо них злочинів проти статевої свободи та недоторканності (латентність статевих злочинів, у тому числі зґвалтування, майже в усіх дослідженнях оцінюється на рівні не нижче 75–80%);

4) віктимна поведінка потерпілих (значна частина потерпілих якщо не спровокували, то суттєвим чином полегшили досягання щодо себе);

5) неналежний контроль за особами, звільненими з місць відбування покарання, тощо.

Література:

1. Губанова О.В. Кримінологічна характеристика та запобігання зґвалтуванню (на підставі матеріалів практики Автономної Республіки Крим) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О.В. Губанова ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – 20 с.
2. Корчовий М.М. Кримінологічні проблеми боротьби зі зґвалтуваннями, вчинюваними неповнолітніми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / М.М. Корчовий ; Нац. академія внутр. справ України. – К., 2000. – 18 с.
3. Косенко С.С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / С.С. Косенко ; Нац. академія внутр. справ України. – К., 2004. – 20 с.
4. Ларченко М.О. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, винного у статевому злочині : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / М.О. Ларченко ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 20 с.
5. Лукаш А.С. Зґвалтування: кримінологічна характеристика, детермінація та їх попередження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / А.С. Лукаш ; Нац. юрид. академія України ім. Я. Мудрого. – Х., 2007. – 19 с.

6. Москаль Д.П. Кримінально-правова характеристика зґвалтування та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Д.П. Москаль ; Київський нац. ун-т внутр. справ. – К., 2009. – 21 с.

Киселев И. А. Особенности совершения изнасилований: криминологический аспект

Аннотация. В статье исследуются криминологические особенности совершения изнасилований в современных условиях. Раскрываются основные конструктивные признаки совершения изнасилования, имеющие значение в криминологическом контексте. Акцентируется внимание на наиболее существенных изменениях, происходящих в «тактике» насильников в течение последних 5 лет. Указываются конкретные данные, имеющие значение для предупреждения совершения изнасилований, виктимологической профилактики.

Ключевые слова: изнасилование, детерминанты, преступления против половой свободы и неприкосновенности, лицо насильника, жертва изнасилования.

Kyselov I. Features of having committed the rape: criminological aspect

Summary. The article investigates the criminological characteristics of committing rape in modern conditions. Reveals the basic design features of the rape of significance in criminological context. The attention is focused on the most significant changes taking place in the “tactics” of rapists in the past 5 years. Include specific details that are important to prevent the commission of rape, victimological prevention.

Key words: rape, determinants, crimes against sexual freedom and integrity, face of a rapist, rape victim.